

بسم الله الرحمن الرحيم

مهم ترین روش های تربیتی در تفسیر تسنیم

فائزه خطیبی کوشا *

چکیده

قرآن کریم کتاب هدایت است و برای تربیت انسان نازل گردیده و بر همین این اساس یکی از مهم ترین تجلی رسالت پیامبر عظیم الشان اسلام (صلی الله علیه و اله وسلم) مسئله تعلیم و تربیت بوده است. کتاب آسمانی قرآن دستور العمل و شیوه های متفاوتی را به کار گرفته تا بشر را به کمال روحی و معنوی اش برساند. بهره گیری از روش های تربیتی قرآن بهترین راه برای موفقیت در امر تربیت و هدایت انسان ها به سوی کمال و سعادت است. البته از آن جایی که سنت الهی بر این قرار گرفته تا هر موجودی به ویژه انسان را به حکم ربوبیت خود به کمال برساند، و از آن جایی که انسان به طور خاص مورد عنایت الهی است، پروردگار جهانیان با تبیین و ابلاغ روش های تربیتی به پیامبران صلی الله علیه بر آن است تا بستر تکامل برای بشر و پرورش او فراهم آید. اثر حاضر به منظور آشنایی با مهمترین روش های تربیت در قرآن تهیه شده است. ولی به دلیل کثرت روش ها جمع آوری همه آن موارد در یک مجموعه دشوار به نظر می رسد. به همین علت در این پژوهش به تعدادی از روش های مؤثر و کارآمد و مستقیم تربیتی از جمله تذکر، موعظه، توصیه... و روش های غیرمستقیم دیگری از جمله روش ابراز محبت، آسان گیری، ارائه الگو و اسوه های نمونه، پرداخته شده است. روش تحقیق براساس هدف بنیادی و براساس گردآوری اطلاعات کتابخانه ای و از نظر تدوین و داده پردازی توصیفی-تبیینی است.

واژگان کلیدی: روش، تربیت، روش تربیتی، تسنیم

* طلبه سطح سه، رشته تفسیر و علوم قرآنی، حوزه علمیه قائم (عج) الله تعالی فرجه الشریف، تهران، ۱۳۹۸، ۰۹۱۲۷۷۹۳۳۹۲.

Faf.rez.2015@gmail.com

مقدمه

تربیت از ابتدایی ترین و اساسی ترین نیازهای زندگی بشر است و نه تنها تربیت لازمه جدایی ناپذیر زندگی است که متن آن می باشد. انسان به دلیل برخورداری از قوه فکر و توانایی برای تشخیص درست خوبی ها و بدی ها نیازم مبرم به اصول صحیح تربیتی دارد که بتواند به او در گزینش مسیر درست از نادرست کمک کند تا آینده را در دوسویه تاریکی یا روشنایی زندگی وی تعیین نماید. رسالت اصلی انبیاء و اولیاء (علیهم السلام) نیز همین امر مهم تعلیم و تربیت انسان ها بوده است تا به رشد و کمال معنوی که هدف غایی آفرینش است برسند. بی تردید هیچ دینی به اندازه اسلام به مسئله تربیت اهمیت نداده است. به همین دلیل ضرورت پرداختن به این موضوع کاملاً واضح و بدیهی می باشد. اندیشمندان مسلمان در پرتو تعالیم اسلامی به موضوع روش های تربیتی بسیار پرداخته اند. در دوره معاصر دانشمندی بی بدیل مانند علامه جوادی آملی در این عرصه گام نهاده است. علت انتخاب این تفسیر آن است که تفسیر تسنیم جایگاه والایی دارد چرا که روش ایشان تفسیر قرآن به قرآن است و مفسر در کنار سه منبع اصلی خود یعنی قرآن و سنت و عقل در موارد پرشماری از ادبیات عرب و کلام و فلسفه و عرفا برای بیان مراد خود بهره گرفته است.

یکی از اهداف مهم این تحقیق آن است که مخاطب با دیدگاههای مفسر بزرگوار درباره روش های تربیتی آشنا شده و به هنگام مراجعه به منابع تفسیری انتخاب آگاهانه انجام گیرد.

در راستای شناساندن پیشینه به جستجو در بین آثاری که در ارتباط با موضوع حاضر است پرداخته شد و به سایت ایران داک و نورمگز نیز مراجعه شد ولی اثری باین خصوصیت یافت نشد. البته بخشی از آثاری که بیشترین نزدیکی از لحاظ موضوعی باین عنوان را دارد گزارش می شود:

۱- رضا محمدی، مقاله، اصول تربیتی از دیدگاه پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم)، مجله پژوهش های اجتماعی اسلامی، ش ۷۲

۲- لطفعلی عبادی، مقاله، روش های تربیتی از منظر نهج البلاغه، مجله مصباح، ش ۱۳۸۵/۶۲

در ضمن کتابی با این عنوان یافت نشد.

درمقاله اول اصول تربیتی از دیدگاه پیامبر (صلی الله علیه واله) بررسی و در مقاله دوم نیز روش های تربیتی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) بررسی شده است اما در اثر حاضر سعی شده است به مهم ترین روش های تربیتی با توجه به دیدگاه علامه جوادی آملی پرداخته شود.

پیش فرض های این پژوهش عبارتند از:

۱- درقرآن کریم آیات فراوانی درباره روش های تربیت وجود دارد.

۲- مفسران به روش های تربیتی توجه خاصی داشته اند.

۳- به روش های تربیت در قرآن در ابعاد مختلفی پرداخته شده است.

فرضیه دراین تحقیق آن است که با مراجعه به تفسیر تسنیم و سایر تفاسیر به نظر می رسد روش های تربیتی به دو گروه مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می شوند که روش مستقیم شامل روش هایی است که به طور صریح متربیّ مورد خطاب قرار می گیرد مانند تذکر، موعظه، انذار و... و غیرمستقیم روش هایی است که متربیّ به طور غیرمستقیم به امر هدایت تربیت می شود مانند: محبت، ارائه الگو، ...

در این تحقیق، محقق در صدد است به سئوالات زیر پاسخ دهد:

۱- روش های مستقیم تربیتی در تفسیر تسنیم چیست ؟

۲- روش های غیرمستقیم تربیتی در تفسیر تسنیم چیست؟

۱- مفهوم شناسی واژگان کلیدی

در ابتدا واژگان کلیدی را مفهوم شناسی کرده تا هرگونه ابهام برای مخاطب برطرف شود. پس لازم است قبل از ورود به متن واژگان کلیدی مورد بررسی قرار گیرد:

۱-۱ تعریف روش

برای تعریف روش لازم است به معنای لغوی و اصطلاحی این واژه در لغت نامه ها و فرهنگ ها مراجعه کرد:

۱-۱-۱ مفهوم شناسی لغوی "روش"

روش دارای معانی مختلفی است که عبارتند از: راه، طریقت، قاعده، قانون (محمد معین، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۱۹۲۷) و همچنین به معنای آداب، رسوم، سنت هاست (علی اکبر دهخدا، ۱۳۳۴، ج ۹، ص ۱۳۷۷۵)

۱-۱-۲ مفهوم شناسی اصطلاحی "روش"

عبارتست از فرآیند عقلانی یا غیر عقلانی ذهن برای دست یابی به شناخت و یا توصیف واقعیت، به معنای کلی تر، روش هرگونه ابزار مناسب برای رسیدن به مقصود می باشد. روش ممکن است به مجموعه راه هایی که انسان را به کشف مجهولات هدایت می کند و مجموعه قواعدی که آدمی را از مجهولات به معلومات راهبری می کند، اطلاق گردد. (ر.ک: باقر ساروخانی، ۱۳۷۵، ص ۲۴)

۱-۲ تعریف "تربیت"

برای تعریف تربیت باید به معنای لغوی و اصطلاحی این واژه در لغت نامه ها و فرهنگ نامه ها مراجعه کرد:

۱-۱-۲ مفهوم شناسی "تربیت"

تربیت به معنای پرورتن، پروراندن یا آداب و اخلاق را به کسی یاد دادن و به معنای آموزش و پرورش هم آمده است. (علی اکبر دهخدا، ۱۳۳۴، ج ۱۴، ص ۵۵۰) (حسن عمید، ۱۳۶۹، ص ۴۲۵)

در کتاب های لغت برای تربیت، ریشه های مختلفی ذکر کرده اند: ۱- تربیت از ریشه "ربو" است و به معنای رشد و زیادت است. ۲- اگر از ریشه "ربب" یا "رب" باشد، به معنای مالک و مدیر می آید. (محمدابن منظور، ۱۳۶۳، ج ۱۴، ص ۳۰)

مجمع البحرین تربیت را از ماده "ربب" آورده و بیان کرده است: رب بر مولا و آقا، همچنین بر مربی و تمام کننده نعمت و هم نشین اطلاق می شود. رب اگر تنها استعمال شود، فقط بر خداوند متعال اطلاق می شود. (فخرالدین محمد طریحی، ۱۴۰۸، ج ۲، ص ۶۴)

راغب در مفردات رب را به معنای صیور و دگرگونی می گیرد یعنی شیء در حال دگرگونی است تا به حد رشد و کمال برسد، یعنی شیء بوسیله تربیت به مراحل کمال می رسد. از ظاهر کلام راغب فهمیده می شود که تربیت از "ربو" مشتق شده است. (راغب اصفهانی، ۱۳۸۴، ص ۳۳۶)

التحقیق در مقام جمع دو قول می فرماید: اصل واحد در ماده تربیت، رشد همراه با زیادی به معنای اینکه شیء در ذات خودش رشد می کند، سپس زیادی و اضافه حاصل می شود. (حسن مصطفوی، ۱۴۱۶، ج ۴، ص ۳۵)

۲-۱-۲ مفهوم شناسی اصطلاحی "تربیت"

شهید مطهری معتقد است: تربیت، پرورش دادن و به فعلیت درآوردن استعدادهای درونی که بالقوه در یک شیء موجود است، از این رو کاربرد واژه تربیت فقط در مورد جانداران صحیح است، زیرا غیر جانداران را نمی توان به مفهوم واقعی پرورش داد، آن طور که یک حیوان یا گیاه یا حیوان را پرورش می دهند. این تربیت در انسان به معنای پرورش دادن استعدادهای اوست. این استعدادهای در انسان عبارتند از: استعداد عقلی، استعداد اخلاقی، بعد دینی، بعد هنری یا استعداد خلاقیت، ابتکار یا ابداع. (ر.ک: شهید مطهری، ۱۳۸۱، ص ۲۱)

تعریف بوعلی سینا: تربیت عبارت است از برنامه ریزی و فعالیت محاسبه شده در جهت رشد کودک، سلامت خانواده و تدبیر شئون اجتماعی برای وصول به کمال دنیوی و سعادت جاویدان الهی. (ر.ک: گروه نویسندگان، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۳۸۴)

۴-۴- طرح سوال

یکی دیگر از روش های تربیتی قرآن، ایجاد سؤال در ذهن مخاطب و تربیت شونده و شبهه افکنی نسبت به باورها و بینش ها و نگرش های آنان است. هنگامی که در ذهن و قلب شخص، چیزی جا گیر شود، به سادگی نمی توان آن را تغییر داد. طرح سؤال و شبهه افکنی می تواند کمک کند تا شخص خود متنبه و متذکر به بطلان چیزی شود. استفاده از پرسش برای ایجاد ذهنیت مساعد جهت تفهیم حقیقت به مخاطب، از روش های تربیت عقلانی قرآن است که ما می توانیم از آن بهره گیریم. یکی از آیاتی که در آن به این روش اشاره شده است :

" كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ؛ چگونه به خدا کافر می شوید در حالیکه شما مردگان بودید و او شما را زنده کرد، سپس می میراند بار دیگر شما را زنده می کند، سپس به سوی او بازگردانده می شوید." (بقره (۲) ۲۸)

علامه جوادی آملی درباره آیه فوق بر این باور است که کلمه "کیف" می تواند در مقام توبیخ باشد، چنانکه خدای سبحان به صورت استفهام توبیخی می فرماید: چگونه کفر می ورزید با این که آیات و براهین الهی بر شما تلاوت می شود و مفسر خوبی چون پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) در میان شماست. در جای دیگر می فرماید: "أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ؛ آیا آنان ندیدند چگونه خداوند آفرینش را آغاز می کند، سپس باز می گرداند، این کار برای خدا آسان است." (عنکبوت (۲۹) ۱۹)

تعبیر (اولم یروا) برای رهپویان راه معرفت الهی تشویق و برای افراد متوقف توبیخ و سرزنش است. احتمال دیگر در معنای "کیف" افاده تعجب است. چنانکه در آیه "أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ؛ آیا در وجود خدای فاطر آسمان ها و زمین شک است؟" (ابراهیم (۱۴) ۱۰)

به هر تقدیر خدای سبحان توحید خالق و ربوبی را چنان بدیهی و روشن می داند که انکار آن جای تعجب و سؤال و توبیخ دارد. (ر.ک: عبدالله جوادی آملی، همان، ج ۲، ص ۵۸۲)

بنابر این طرح سؤال یکی از روش های تربیت انسان هاست که سبب می شود کسانی که وجود خدا را انکار می کنند، به اشتباه خود پی ببرند و به رشد و تعالی در دنیا و آخرت دست یابند.

نتیجه گیری

قوانین و آموزه های قرآن تمامی مصالح فردی و اجتماعی انسان را در نظر گرفته و جوابگوی تمام نیازمندی های جوامع بشری است ، بر تمام جنبه های دنیوی و زندگی مادی انسان ها نظارت دارد و همه جنبه های معنوی و اخروی زندگی آن ها را تامین می کند آشنایی با قرآن و آموزش های آن یعنی آشنایی انسان با کمال خود ، آن چنان که هست و باید باشد .قرآن کتابی است که اگر با تدبّر و فهم عالی ،روش های تربیتی و آموزشی آن را در زندگی خود بکار بگیریم ، می توانیم به رشد و هدایت معنوی و سعادت در زندگی دنیوی و اخروی دست یابیم .

در این تحقیق سعی شد تا حدودی مهم ترین روش های تربیتی در قرآن روشن گردد،سپس روش های مستقیم تربیتی مانند انذار و تبشیر ،موعظه ،و...بیان شد و روش های غیر مستقیم مانند محبت ،ارائه الگو،آسان گیری بررسی گردید .

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

الف) کتب فارسی:

- ۱- احمدی، سید احمد، اصول و روش های تربیت در اسلام، تهران: نشر جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۷
- ۲- بهشتی، محمد، مبانی تعلیم و تربیت از منظر قرآن، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۷.
- ۳- جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۹۰، ج ۲۶، ۲۵، ۲۴، ۱۶، ۱۲، ۱۱، ۹، ۷.
- ۴- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۲
- ۵- رازی، فخرالدین، تفسیر کبیر، ترجمه علی اصغر حلبی، تهران: اساطیر، ۱۳۷۱
- ۶- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن کریم، ترجمه سید غلامرضا خسروی دینی، تهران: مرتضوی، ۱۳۸۴
- ۷- زمخشری، محمد، تفسیر کشاف، ترجمه مسعود انصاری، تهران: ققنوس، ۱۳۸۹
- ۸- ساروخانی، باقر، روش های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۵
- ۹- طباطبایی، سید محمد، تفسیر المیزان، مترجم سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: اسلامیه، ۱۳۹۳
- ۱۰- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۹
- ۱۱- گروه نویسندگان، فلسفه تعلیم و تربیت، قم: دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴

۱۲- مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، قم: انتشارات الزهراء، ۱۳۸۱

۱۳- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ترجمه شیخ باقر کمره ای، بی جا، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۲

۱۴- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: امیر کبیر، ۱۳۷۹

۱۵- هاشمی رفسنجانی، اکبر، تفسیر راهنما، قم: تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۰، ج ۷

(ب) کتب عربی

۱۶- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، قم: نشر ادب حوزه، ۱۳۶۳

۱۷- طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، بیروت: موسسه الاعلمی مطبوعات، ۱۴۱۱ق

۱۸- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، قم: مکتبه النشر الثقافه الاسلامیه، ۱۴۰۸ق

۱۹- طوسی، محمد بن حسین، امالی، موسسه البعث دارالثقافه، ۱۴۱۴ق

۲۰- فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم: نشر هجرت، ۱۴۱۰ق

۲۱- مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: موسسه الطباعه و النشر، وزاره الثقافه

الاسلامی، ۱۴۱۶ق

۲۲- میبدی، رشید الدین، کشف الاسرار وعده البرار، نویسنده: عبدالله بن محمد انصاری، تهران: امیر

کبیر، ۱۳۷۱

۲۳- نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، بیروت: تحقیق محمد کلانتر، نجف، ۱۹۶۷م، چاپ افست، بی تا

(ج) نرم افزار

۲۴- جامع التفاسیر